

Kranjska meščanska naselbina je tvorba srednjega veka; kakor skoraj v vseh drugih naših mestih in trgih so ostale tudi v Kranju srednjeveške osnove v bistvu nespremenjene še več stoletij kasneje. Zato je poseben pomen Žontarjeve knjige v tem, da smo dobili v njenem prvem delu izčrpano sliko življenja enega naših srednjeveških mest v geografskem, gospodarskem, pravnem, političnem in verskem pogledu. Za druga mesta doslej take slike še nimamo in zato bi bilo zelo želeli, da bi se vsi tisti, ki hočejo spoznati naša srednjeveška mesta, katera se ponekod v svojih osnovah tudi do danes niso bistveno spremenila, poglobili v ta poglavja in tudi v drobna dejstva, ki to sliko osvetljujejo in ki jih je avtor zbiral s toliko ljubeznijo.

Šestnajsto stoletje vidi avtor v znamenju zgodnjega kapitalizma in protestantske reformacije, sedemnajsto stoletje mu je doba gospodarskega zastoja in katoliške reformacije, o osemnajstem stoletju pa govori pod naslovom „V območju merkantilizma in prosvetljenstva“. V nekaterih poglavjih dopolnjuje z lokalnim gradivom splošna dejstva, ki so bila že znana, drugod pa ureja svoje gradivo po vidikih, ki jih doslej pri nas ni še nihče sistematično izdelal, posebno v poglavjih iz gospodarske zgodovine. Pri tem se seveda pokaže, da so nove gospodarske tendence delo tujih činiteljev in da predstavlja kranjsko meščanstvo pri tem bolj nakovalno kakor pa kladivo; zato jih je bilo mogoče v lokalni zgodovini le kratko označiti in ne izčrpano obdelati. Vendar pa je imel avtor prav, ko je opozoril na splošne razvojne tendence, citiral temu ustrezajočo literaturo in označil skromne možnosti in predstavnike zgodnjega kapitalizma v samem Kranju.

V tretjem delu, kjer govori avtor o zgodovini Kranja v dobi po francoski revoluciji, so posebno važni podatki o meščanski družbi in narodni zavesti v predmarčni dobi in pa opis političnega razvoja Kranja v ustavni dobi. Pri povojni dobi opiše avtor še kulturno in posebno gospodarsko zgodovino Kranja v dobi visokega kapitalizma, ne pa več političnih in socialnih borb.

Knjiga je opremljena s podatki za zgodovino posameznih meščanskih hiš, z obširnimi seznamom virov in literature, ki ima velik pomen ne samo za lokalno zgodovino, s francoskim in nemškimi résuméjem, s tremi registri in z mnogimi slikami in kartami. Razpravljanje o posameznih napakah v podrobnostih ne spada sem; omenim naj samo, da je avtor sicer navedel mnogo gradiva za določitev poklicne pripadnosti mestnega prebivalstva, ni pa izvedel sistematične analize demografske in poklicne strukture celotnega prebivalstva Kranja za kako razdobje, kjer viri tako analizo že omogočajo, in nato študiral vse njene spremembe v naslednjih razdobjih. Kljub temu pa spada Žontarjeva knjiga med najboljša slovenska historična dela. Po tako obsežnem študiju virov, literature in problemov se avtor pač ne bo mogel zadovoljiti z dovršitvijo lokalne zgodovine Kranja; treba je samo želeli, da bi svoje delo nadaljeval in v novih študijah v večjih konceptih obdelal probleme, ki se jih je mogel v tej knjigi le kratko dotakniti.

Fran Zwitter.

Iz knjig

Iz literature hrv. selj. pokreta. Predavec: Selo i seljaci

Delo je zanimiv poskus podati zgodovino hrvatskega naroda z vidika kmečko ideologije.

V uvodu se pisatelj ukvarja z raznimi hipotezami o času in načinu naseljevanja slovanskega življa na Balkanu. Vemo, kako zelo sporno je to gradivo in zato prehajamo na mnogo zanimivejše poglavje o socialnem ustroju družbe naših

pradedov. Po Predavcu je prebivalstvo slovanskih naselbin obstajalo iz svobodnjakov in sužnjev. Sužnji so bili podjarmljeni stari prebivalci, svobodnjaki so bili zavojevalci iz vrst doseljenega plemena, zato plemiči (plemenitaši). Poleg teh so bili svobodnjaki edino še Vlahi na svojih planinah in v gozdovih. Vojaške kaste baje stari Slovani niso poznali, ker je bil vsak svobodnjak obvezan, braniti svojo lastnino — na zavojevalne vojne pohode pa nihče ni mislil. Ali je to zgodovinsko objektivna resnica, ali pa naj historično utemeljuje „miroljubivnost“ v Radićevem programu, ne bomo raziskovali.

O fevdalnem razdobju ne ve povedati Predavec mnogo več kot hipoteze o socialnem in gospodarskem ustroju Hrvatov. Vemo, da so nad Hrvatsko nekih 500 let gospodarili kralji raznih rodbin, predvsem pa visoko duhovništvo, da je masa naroda bila deljena na svobodnjake in nesvobodnjake, mnogo več pa ni znano. Šele iz časa kralja Kolomana vemo, da se je razvilo fevdalno plemstvo, ki je imelo kralju nasproti točno orisane privilegije, med katere je spadala tudi lastninska pravica med kmeti, ki so bili fevdalnemu gospodu dolžni tlako in desetino.

Začetek novega razdobja v hrvatski zgodovini pomeni po avtorju začetek turških pohodov v Hrvatsko. Ti pohodi so imeli predvsem demografske posledice, da so decimirali narod: mnogo ljudi so Turki pobili, še več pa so jih odvedli v suženjstvo. Obmejni pas ob Kolpi in Savi je postal vedno bolj pust in naseljen. S kmečkim delom so kralji ob meji gradili gradove in trdnjave; ob meji so stalno vzdrževali mnogoštevilno vojaštvo, ki ga je moralo prehraniti kmečko ljudstvo; prvo in drugo je pahnilo hrvatskega kmeta v največjo bedo. Vojaštvo, ki so ga poslali kralji na Hrvatsko braniti zaledje pred Turki, je dalo plemstvu na razpolago svojo oboroženo moč proti podložnikom, ki so jo tako kruto izrabljali, kakor so v malokateri deželi izrabljali svojo fevdalno moč plemiči proti seljakom. Vrh tega so kralji kakor tudi domači plemiči naseljevali v onem delu Hrvatske, kjer so Turki iztrebili hrvatski živelj, tujce.

Okoli 1532 je bila že vsa hrvatsko-turška meja puščava s sporadičnimi trdnjavami; prebivalce so Turki ali pobili ali pa odgnali v suženjstvo. Kar po 50—60.000 duš na enkrat so jih odgnali čez Savo v Bosno in od tam dalje.

Začetek vojne granice ob turški meji sega nazaj v leto 1560., ko začenjajo kralji naseljevati v izpraznjeni pas Nemce, svobodne kmete, ki so pa za dar svobode obvezani na stalno vojno pripravljenost. V zadnjih letih 16. stoletja so pa prihajali prvi „uskoki“ na povabilo nemških vojaških poveljnikov, ki so jih naselili v obmejnem pasu. Namen nemških generalov je bil, da ta pas odcepijo od Hrvatske in stvorijo iz njega posebno politično telo; to je tudi uspelo in tako je nastala vojaška granica. Pozneje je ta pas segal vedno bolj proti severu, posebno odkar so Turki zasedli tudi Ogrsko in je ob Dravi nastala nova vojaška granica. Ta vojna granica je obstajala v celoti do 1745 in deloma celo do 1873.

Naš avtor ostro polemizira s hrvat. zgodovinarji, kakor šišičem, ki pravijo, da je samo materialna beda dovedla hrvatske kmete do krvavih uporov, in trdi, pozivajoč se na Angleža Wellsa in na češke Husite, da je bil glavni motiv srednjeveških „puntov“ zatiranje kmetovih najosnovnejših človeških pravic.

Kmečke revolucije so se zanesle v naše kraje iz Francije čez Nemčijo in Avstrijo. Leta 1573. se je dvignil „punt“ Matije Gubca na Hrvatskem pa tudi na Štajerskem. Razširil se je po hrv. Zagorju, obmejnih štajerskih in kranjskih okrajih. Okoli 16.000 kmetov se je postavilo v bran vojski zagrebškega nadškofa Draškovića in Erdödija, ali zaman. Magnati so jih pobili in kaznovali z nečloveškim mučenjem vodjo Gubca. Vendar so si magnati to vstajo zapisali za ušesa in postali popustljivejši. Kmetje so hodili v deputacijah tja do cesarja na Dunaj in molodovali — ne za odpust tlake in desetine, ampak za „svoje pravice“.

Predavec popravlja, kakor trdi, zgodovinsko laž, da se je za uspehe francoske revolucije treba zahvaliti tistim, ki so se borili na pariških barikadah, ter trdi, da so neprestani kmetški upori po vsej Evropi omajali neomejeno moč fevdalcev, pa tudi kraljev.

Sredi osemnajstega stoletja je končno prišlo do ureditve kmetovih obveznosti v obliki zakonov. Dolžnosti kmeta so bile še vedno težke, ampak vendar toliko določene, da ni mogel več vsak posamezni plemič v svojih vaseh gospodariti po mili volji.

Dosedanji hrvatski zgodovinarji so priznavali banu Jelačiću zaslugo, da je predlagal 1848 hrv. saboru osvoboditev kmetov. Predavec pa trdi nasprotno, da je Jelačić v svojem delokrogu samo posnemal Kossutha, ki je istega leta predlagal na požunjskem državnem zboru kmetško osvobodjenje — seveda manj iz prepričanja, kot iz strahu, da se ne bi kmetje osvobodili sami. Jelačić jim je obljubljal svobodo, a ne zastoj. Vendar jo je samo obljubljal, ni je pa dal. Dobili so jo šele po pariški revoluciji leta 1849.

Več kot dve stoletji je bila Hrvatska bojno polje; njen narod se je razbežal na vse strani in si iskal kruha, kjer je vedel in znal. Hrvate so radi jemali kot najemnike v vse evropske vojske: kot avstrijski vojaki so se borili po vseh bojiščih Evrope, pa tudi v francoski in benečanski armadi so bili hrvatski polki.

Predavec imenuje to razdobje dobo „parcelacije Hrvatske“. Res, od nekdanjega kraljestva ni ostalo skoraj ničesar več: v Dalmaciji gospodarijo Benečani, v Bosni in Hercegovini Turek, v vojni granici nemški generali, samo še srednjemu delu Hrvatske vlada sabor, to je peščica veleplemičev. Kar so izgubili na dohodkih iz svojih posestev, ki so prišla pod oblast Turkov in cesarskih generalov, to skušajo nadomestiti z izžemanjem kmetov na posestvih, kjer so ostali gospodarji. Pa še tega hrvatskega ozemlja so se polakomnili nemški in madžarski plemenitaši in so dva največja hrvatska veleposestnika, Zrinjskega in Frankopana, zapletli v veleizdajniški proces, ki ju je stal življenje ter, kar je bilo še najvažnejše, konfiskacijo posestev. Cesar je naselil na teh veleposestvih Normane, Erdödije, Perlase, Turn-Taxise, Rauche, Ritterje, Fleischmane, Praudane, Serenije, Franke, Püreke, Gromane itd.

Četrtno svojega dela posvečuje Predavec razmeram, v katerih je živel srednjeveški človek kot „kmet“, t. j. podložnik, njegovemu trpljenju, obupu in njegovim vstajam.

Ogromno večino hrvatskega podeželskega prebivalstva so tvorili „kmetje“ (podaniki); le malo je bilo kmetov-plemičev in svobodnjakov. „Kmetje“ so bili izročeni sodni oblasti fevdalnega gospoda, obdelovali so gosposko zemljo kot dninarji ali najemniki, ali pa svojo lastno, do katere pa je fevdalni gospodar imel vrhovno lastninsko pravico. Bili so vezani na gospodarjevo ozemlje, pa če so živeli na njegovi ali svoji lastni zemlji. Zakon so smeli sklepati samo z gospodarjevim odobrenjem, ki je imel tudi jus primae noctis, gospodar jih je podedoval, če niso zapustili sinov. Desetina in tlaka sta bili pa največje breme vseh kmetških bremen.

Slednje, najobširnejše poglavje svojega dela, je posvetil Predavec svoji temeljni ideji, da je rešitev človeštva v tem, da se odvrne od današnje mestne kulture, katere izraz je pohlep po rafiniranih materialnih dobrinah, po denarju in moči, ničemurnost in snobizem, in se oprime kmečke kulture z njeno preprostostjo, skromnostjo, srčnostjo, poštenostjo in smislom za lepo in dobro, kulture, ki edina ustvarja in ki ni plod parasitstva. Avtor nam navaja iz vsakdanjega kmečkega življenja primere zdrave in solidne miselnosti kmečkega človeka in pride do sklepa, da ni bolj neutemeljene fraze kot je fraza o „zabitosti“

kmetov v praktičnem življenju, ki jo ponavljajo celo tisti, ki mu priznavajo „patriarhalno nepokvarjenost“ in čut za lepoto; oglejmo si vendar kmečko delo in opazili bomo, koliko več strokovnega znanja zahteva kot pa delo obrtnika ali trgovca. Kmet je agronom in veterinar, tudi obrtnik je in domači zdravnik in učitelj svojim otrokom.

Zdi se, kot bi se v tej knjigi odražala pot, ki vodi od Tolstoja do Radića in Predavca. Ali je v tej smeri mogoča kultura, ki smo jo Slovani še dolžni svetu?
D.

Dve novi publikaciji o bibliotečnih problemih

Za srednješolske knjižnice daje Badalić po izvajanjih profesorja Ivančevića iz leta 1921. zelo pomembne smernice. Srednješolskim knjižnicam je treba dati z zakonom sigurno materialno podlago in dati tudi njih knjižničarjem nov in dostojen položaj ter strokovno bibliotekarsko izobrazbo, da bodo mogli vse svoje moči posvetiti knjižnici. Le tako bo namreč mogoče dijaštvo srednjih šol privezati na knjižnico zavoda in ga tudi naučiti, kako se knjige in knjižnice rabijo. To bo hkrati najboljša priprava, da se bodejo pozneje kot visokošolci znašli in se spoznali v seminarskih, fakultetnih in drugih znanstvenih knjižnicah in vedeli v vsakem poklicu in v vsakem času najti pomagala za kakršnekoli probleme poklicnega dela ter praktičnega gospodarskega življenja.

V zadnjem poglavju „Pa šta da se radi?“ je podal pisec nasvete in smernice, kako zboljšati stanje našega knjižničarstva. Prvi pogoj je moderen in vse potrebe upoštevajoč bibliotečni zakon. Znanstvene knjižnice, ki so imele in deloma tudi še imajo pravico do dolžnostnih izvodov, ovirajo pri izvrševanju njih nalog kot nacionalne knjižnice pomanjkljivosti tiskovnega zakona o dolžnostnih izvodih. Vse druge knjižnice, ljudskošolske, srednješolske in javne ljudske knjižnice bomo obudili k življenju in uspešnemu delu le tedaj, če jim z zakonom določimo materialno podlago z ozirom na število prebivalcev in velikost šolskega okoliša ali banovine, mestne ali kmečke občine itd. Za naše razmere priporoča Badalić češkoslovaški zakon o ustanavljanju ljudskih knjižnic, ki natančno določa, koliko mora dati vsaka občina za javno ljudsko knjižnico. Češkoslovaški zakon o obveznem ustanavljanju javnih ljudskih knjižnic določa namreč, da morajo dajati občine po številu prebivalcev za javne knjižnice neke prispevke, in sicer: občine z največ 5000 prebivalcev 50 vinarjev od prebivalca, občine od 5001 do 10.000 prebivalcev najmanj 60 vinarjev, občine od 10.001 do 100.000 prebivalcev pa najmanj 80 vinarjev. Zakon določa tudi, kakšno strokovno izobrazbo morajo imeti knjižničarji, kar se seveda ravna po velikosti knjižnice. Obvezni bibliotečni zakoni imajo brez dvoma veliko prednost, ker so njih določila jasna in mora vsaka občina skrbeti za svojo knjižnico. Vendar bi bilo treba tudi razmisliti, ali in kako bi mogli dvigniti delovanje društvenih in svetovnonazorsko opredeljenih knjižnic s premijskimi zakoni po vzorcu severnoevropskih držav.

Drugi Badalićev spis, ki je izšel kot posebni odtis iz časopisa „Alma mater croatica“ (1938—1939) z naslovom „Američko javno knjižničarstvo“ (Zagreb 1939, 4°, 28 str.) je nastal kot plod dvomesečnega piščevega potovanja, ko mu je bila dana prilika, da si je ogledal pod vodstvom ameriških tovarišev bibliotekarjev glavne in največje javne in znanstvene knjižnice v USA.

Američko knjižničarstvo je sad novega in najnovejšega časa. Amerika ni poznala slavne tradicije srednjeveških in baročnih samostanskih knežjih, dvornih, kolegijskih in univerzitetnih knjižnic. Ko se je v Ameriki knjižničarstvo šele pri-